

EL RELLOTGE DE SOL MEDIEVAL DE SANTA MARIA DE RUBIÓ

Manuel Riu

Justificació

A l'Edat Mitjana, la necessitat de mesurar el temps no era pas angioixant com ho sol ser avui dia. Hom solia treballar al camp de sol a sol, mentre la llum natural ho permetia, i els camperols coneixien per la situació del sol quan era migdia, fita important en la jornada per a l'alimentació i el repòs de les tasques diàries. La gent d'armes tan sols necessitava la llum del dia per guerrerjar, i els eclesiàstics –els més primmirats– en tenien prou sabent les hores canòniques en les quals els calia resar. No calien precisions de minuts ni de segons, per al desenvolupament normal de la vida.

Però ja l'Antiguitat havia conegut la precisió horària dels rellotges de sol, i aquesta es transmeté al món medieval. Els tractats de cronologia ens especifiquen, des de l'antigor, les tècniques de construcció i les possibilitats d'ús. N'hi haurà prou, ara, de recordar la descripció detallada que en fa Beda el Venerable, el primer terç del segle VIII, al seu *Libellus de mensura horologii*,¹ època en la qual hom coneixia ja, al costat dels rellotges de sol,

diversos tipus de rellotges mecànics. L'ús dels rellotges, amb tot, no es generalitzà a l'occident d'Europa fins els darrers segles de l'Edat Mitjana, i si bé des del segle XIII hom es preocupà de conèixer els complicats mecanismes de calcular el temps, encara Alfons X el Savi començava els seus *Cinc llibres dels rellotges* amb la descripció del rellotge de sol, dit vulgarment «la pedra de l'ombra».

Fins al segle XI, aquesta pedra era horitzontal, i el gnòmon vertical, però llavors començaren de construir-se quadrants solars sobre pedra per col·locar-los verticals en els murs i facilitar, així, la seva visibilitat.

La bibliografia dels rellotges de sol, fins i tot en català comença a ser abundosa, però hom no s'ha fixat prou en la tipologia dels rellotges de sol dels darrers segles medievals, i obres tan populars i documentades com la de Miquel Palau² a penes fan referència a aquesta època. Els avenços de l'arqueologia medieval, realitzats els darrers anys, inviten a reconsiderar aquest fet,³ tota vegada que els darrers temps hom ha dedicat atenció de bell nou als rellotges de sol⁴ i sembla que es tendeixi a oblidar els precedents medievals.

Figura 1. – Rellotge de sol de Santa Maria de Rubió (foto: M. Juan, 1986).

Els rellotges de sol hispànics

Si hom examina la bibliografia i recorre Espanya comprovarà que no és pas difícil de trobar peces encara *in situ*, especialment a les parets de les esglésies, tot i que, des del segle XIV, per als campanars de les esglésies principals foren preferits els rellotges mecànics.

Vegem alguns exemples del que hem dit. A l'obra de Adolfo Castan Sarasa: *Arquitectura militar y religiosa del Sobrarbe y Serrablo meridional, siglos XI-XIII*⁵ es pot veure la fotografia de la façana de l'església parroquial de Villacampa (municipi de Sabiñánigo), que data dels segles XVI i XVII, i a la paret hi ha una pedra reaprofitada, de la qual l'autor ens diu: «encima del arco (de la puerta) hay una interesante pieza cuadrada, de caliza blanca marmórea, que se asemeja a un reloj de sol». En efecte, la pedra va ser posada de costat, mig capgirada, en reaprofitarla d'un altre edifici, i mostra cisellats tres cercles concèntrics, amb els eixos vertical i horitzontal i un total de 24 radis o segments entre els dos cercles interns, i tan sols vuit radis entre el primer cercle (de diàmetre més petit) i el forat central del gnòmon. Tres dels radis sobresurten dels cercles, equidistants i coronats per creuetes als extrems, avui en direcció vers l'oest, i és de creure que inicialment vers el sud. La seva funció de rellotge de sol ens ha semblat prou evident.

Dos exemples més els poguérem comprovar el 5 d'agost de 1988 a Palència i a Santander. L'església romànica del segle XII de San Martín de Elines (Palència) té un campanar cilíndric, i en el seu parament, a considerable alçada, hi resta inserida una pedra quasi quadrada que té cisellat un rellotge de sol, dels segles XV o XVI. Ha perdut el gnòmon, però es veu bé el forat destinat a encabrir la vareta de ferro. Els radis horaris surten d'un semicercle situat a la part alta, i el conjunt s'enquadra en un arc traçat incís amb dues línies paral·leles. A la col·legiata romànica de Cervatos (Santander), un contrafort exterior

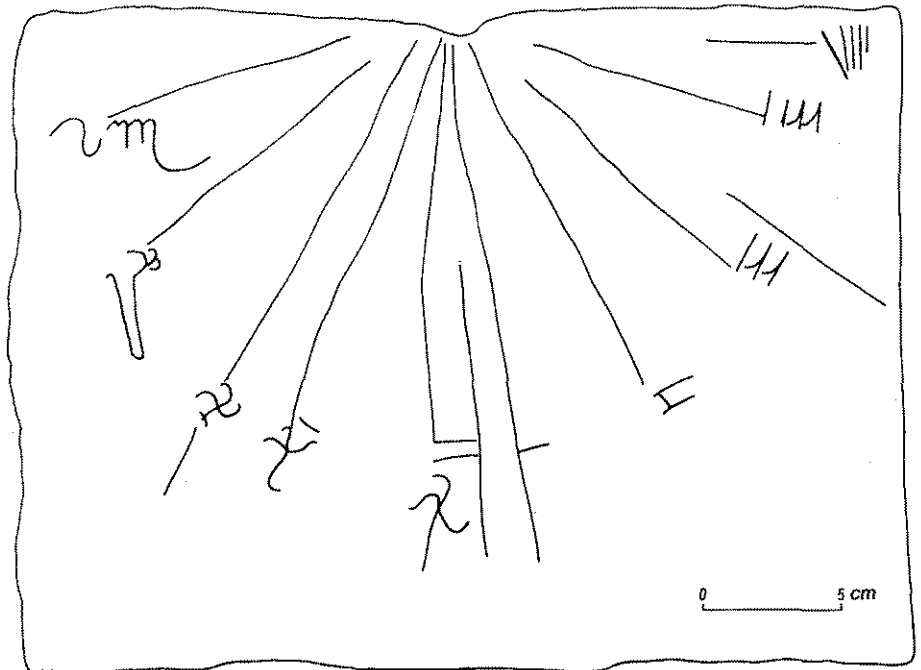

Figura 2. - Dibuix del rellotge (delineació: Isabel Serra, 1987).

d'unió de l'absis amb la nau mostra igualment, a uns 2,50 metres del sòl, una pedra quadrada de color un xic més clar que la resta, amb un rellotge de sol incís que pot datar del segle XV, si bé el mur és anterior. Els exemples podrien multiplicar-se fàcilment; solament cal cercar-los, però anem ara directament al que ens interessa.

L'església de Rubió

En el curs d'una prospecció efectuada per les terres de les comarques de l'Anoia i de la Segarra, el 19 de maig de 1981, en companyia dels amics mossèn Joan Pintó i Albert Bastardes -dissortadament avui ambdós difunts-, per la carretera dels andorrans arribarem al poblet de Rubió, convertit en lloc d'estiueig dels igualadins.

L'església de Santa Maria de Rubió, de transició del romànic al gòtic, encastellada i datable en bona part dels segles XIII i XIV, mostra a les parets pedres amb sis marques de picape-

drer diferents, cosa que permet suposar que fou obra d'un equip de sis operaris que assenyalaven les pedres amb els seus signes corresponents (un cercle, un angle recte, un triangle, un segment recte peuat, una creu i una aspa) per tal de cobrar-les en percebre la setmanada. Als dos costats dels murs laterals hi ha un afegit del primer terç del segle XVII. En una de les pedres de la part de migjorn, es pot llegir: «1626, Joana i Joan Comas, Jaume Calbet».

L'església té dues portes, l'una al mur lateral nord,⁶ i l'altra al mur sud, més petita, totes dues de la darrerria del segle XIII o l'inici del XIV. Aquesta darrerria, adovellada i de mig punt, és molt interessant. L'arc de la porta el formen set dovelles ben treballades, i hom pot distingir-hi alguns signes dignes d'esment. Una de les dovelles, la primera de la dreta, porta una inscripció en lletra cursiva humanística datada l'any 1483. S'hi llegeix: «en l'any M.CCCC.LXXXIII / comensa / Bernardino za / ...», i segueix una quarta ratlla mot esborrada pel desgast de la pedra, a causa de la pluja i l'erosió.

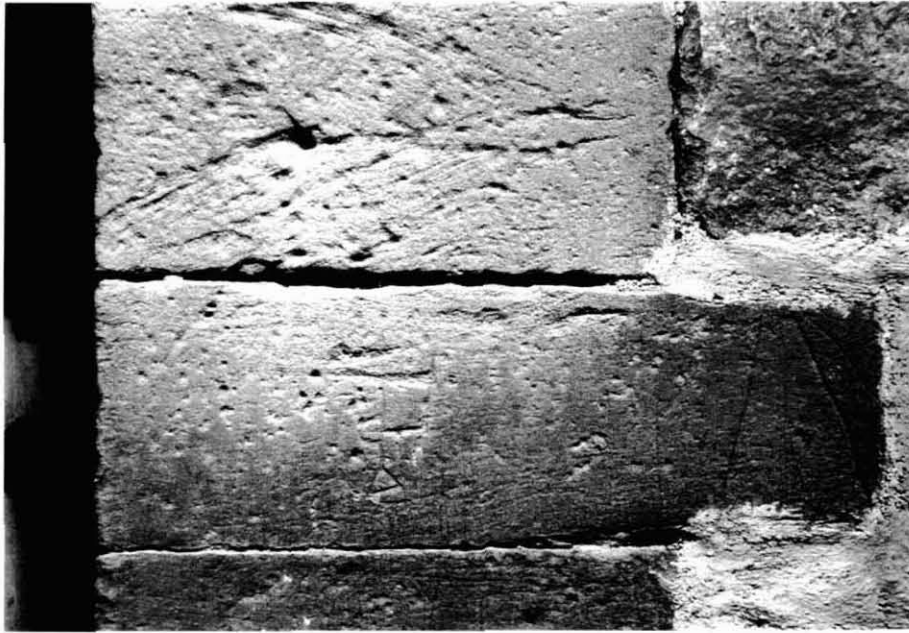

Figura 3. - Detall del segon rellotge de sol de Rubió (foto: M. Juan, 1986).

El rellotge de sol

Però la peça més curiosa de la portalada és la pedra calcària, de $21,8 \times 31,5$ cm, que hi ha sota la imposta i la primera dovella de l'esquerra de l'arc, car en aquesta peça hi ha cisellat un rellotge de sol que, si hem de jutjar pels grafismes dels números, correspon a la darrerria del segle xv.

A la mateixa paret, un xic més amunt, hi hagué un altre rellotge de sol més modern, més gran i pintat damunt l'arrebossat de la façana. I, com veurem, encara hi hagué un tercer rellotge de sol (cronològicament deuria ser el segon), si bé aquest no ens sembla que mai hagués exercit la seva funció.

El rellotge de sol que ara ens interessa més, incís a la superfície, allisada eurosament, de la pedra superior del brancal o muntant esquerre de la porta, sota la imposta de l'arc, com hem dit, té trencat el gnòmon de ferro, però se'n veu encara la punta dintre del forat que hi ha al centre de la part alta de la pedra. Els radis que surten d'aquest centre, amb longituds diferents (de 9 a 17,50 cm), formats

per ratlles incises, són quatre per la banda esquerra, assenyalats de dalt a baix amb números romans: VIII, IX, X i XI, que indiquen les hores del matí, de les vuit a les onze; al mig queda la línia de migdia, vertical, o de les dotze, indicades amb el numeral XII, i a la part dreta queden altres cinc radis que puguen de baix a dalt, nume-

rats I, II, III, IV i V, des de la una fins a les cinc. El rellotge estava preparat, doncs, per indicar les hores des de les vuit del matí fins a les cinc de la tarda, i deuria pertànyer a l'època dels Reis Catòlics. La grandària és més petita que la major part dels rellotges fixos de l'Edat Moderna que coneixem, i els números, incisos al costat de cada radi amb una lletra cursiva humanística molt poc acurada, no fan gaire més de dos a dos centímetres i mig de llargada. La pedra de sota mostra l'inici d'una doble línia curva que no podem saber amb seguretat si fou traçada per enquadrar el rellotge, com sembla. En aquest cas, es podria afirmar que el rellotge fou fet a la pedra quan aquesta restava ja col·locada al seu lloc.

El muntant dret de la porta mostra, a un nivell més baix, una altra pedra calcària, rectangular i ben allisada, que sembla insinuar un altre rellotge de sol, a l'extrem dret de la peça, traçat per mans més inexpertes, potser fins i tot infantils, tractant potser d'imitar l'anterior. Els sis radis d'aquest rellotge, que també surten d'un centre superior, són irregulars (fan de 9 a 16 centímetres de llargada) i es torcen de forma capriciosa a causa de la duresa del material. Un quart de cercle tracta d'unir els extrems d'aquests radis per la banda inferior. Al costat

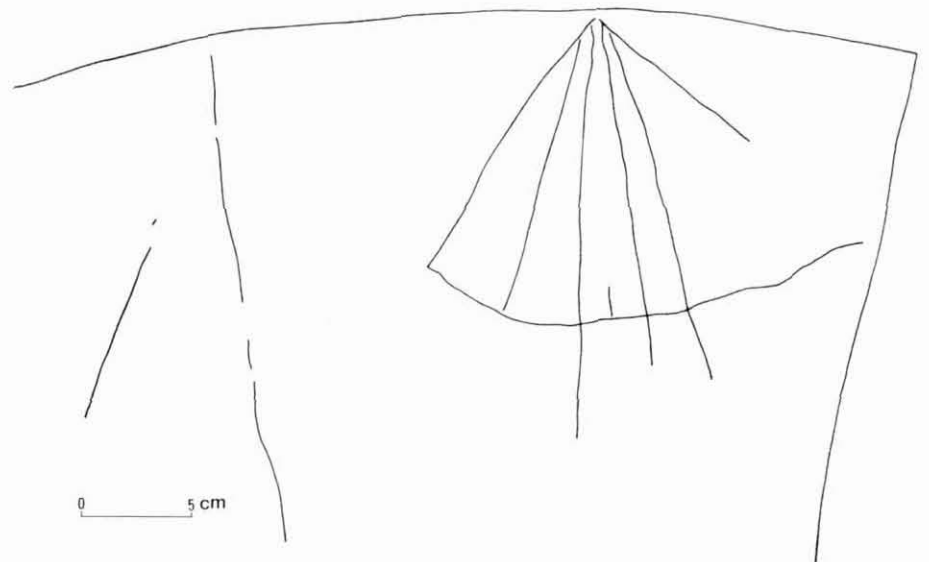

Figura 4. - Dibuix del segon rellotge (delineació: Isabel Serra, 1987).

esquerre, però encara dintre de la mateixa pedra, s'hi endevina encara una creu senzilla amb peanya triangular, semblant a les que, a la darrera del segle XV, es pintava a les parets de les esglésies amb negre de fum per traçar les estacions del viacrucis. En aquest cas, amb tot, la creu fou incisa a la paret.

I, finalment, a la part alta de la pedra següent del muntant de la porta, també incisa, s'entreveu una sèrie de quadradets que semblen respondre a una fila de cases de planta baixa amb coberta a dues vessants formant un carrer o barri prop del castell. En efecte, abunden al seu entorn els fragments de ceràmica grisa dels darrers segles de l'Edat Mitjana, vestigis superficials d'una ocupació continuada del lloc.

Agraïments

Les excavacions realitzades a l'església de Santa Maria de Rubió pel Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona l'any 1987, amb la intervenció de Mercè Juan i d'Isabel Serra sota la direcció d'Albert López Mullor,⁷ i el fet d'haver posat gentilment a la nostra disposició les fotografies i els dibuixos fets en aquella ocasió, i aquí reproduïts, ens han permès ara de completar les notes que havíem pres el 1981. Ens cal, doncs, agrair a l'esmentat Servei aquesta col·laboració i afegir que l'excavació fou feta amb motiu de la restauració de l'església, dirigida per l'arquitecte Francisco Javier Asarta.

I no voldríem acabar aquestes línies sense indicar que, com el tema dels rellotges de sol, n'hi ha molts més que convindria que els arqueòlegs medievalistes anessin incorporant als seus estudis. Els elements materials de l'Edat Mitjana són rics i variats, i els repertoris d'aquests materials escassegen.

NOTES

1. M. RIU, *Vida y costumbres en la Edad Media*. Ed. Gassó. Barcelona, 1959, pàg. 65-78.

2. M. PALAU, *Rellojtes de sol. Història. Art de construir-los*. Ed. Millà (Biblioteca Popular Catalana, núm. 12). Barcelona, 1977. 276 pàg. amb bibliografia dels segles XVI a XVIII a les pàg. 169-174.

3. Qui desitgi més informació, pot consultar E. JUNYENT, «Pórtico erudito de la relojería catalana», a *Cuadernos de Relojería* (Madrid), núm. 12 (1957), pàg. 5-7, amb notícies documentals dels segles XIV a XVI, o bé E. GAGEIRO i M. TORGA, *Alentejo, relógio de sol*. Lisboa, 1988, 173 lám.

4. La Diputació Provincial de Sòria, el maig de 1988 organitzà, en col·laboració amb el Museu Provincial de Pontevedra, una «Exposició de relojes de sol» que incloïa 124 peces, la major part gallegues i dels segles XVI a XIX. I a Sevilla hom publicava, aquell mateix any, el llibre de FRANZ EMBACHER, *Relojes de sol (Teoría y construcción)*. Progenssa. Sevilla, 1988, explicant com es poden construir rellotges de sol horitzontals i verticals, amb les taules corresponents per al seu ús.

5. A. CASTAN, *Arquitectura militar y religiosa del Sobrarbe y Serrablo meridional, siglos XI-XIII*. Diputación Provincial de Huesca (Colección de Estudios Altoaragoneses, núm. 25). Osca, 1988, pàg. 299-300.

6. La porta del mur nord, més gran, és de tradició romànica, amb un escut de l'inici del segle XIV a la part superior, una sanefa dentada a l'arquivolta i quatre columnetes amb capitells, dos a cada costat: un decorat amb palmetes, un altre amb un paó amb una creu damunt del cap, i els altres dos decorats amb fulles de parra i d'olivera i amb un cap de gos i de porc, respectivament. Aquesta decoració floral i zoomòrfica i la major riquesa de la porta acrediten que aquesta degué ser l'entrada principal del temple.

7. Agraïm al Dr. Alberto López les notícies que ens ha facilitat de l'excavació del temple de Rubió que han permès de situar les diverses construccions i vestigis d'hàbitat entre la darrera del segle X i l'inici del XIV.